

Галаур С. П.,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри загального мовознавства та іноземних мов

Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

ЛІНГВАЛЬНІ РЕГУЛЯТЕМИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Анотація. Статтю присвячено опису лінгвальних регуляторів як найпростіших і водночас поліфункційних сигналів маркування інформації в сучасному художньому тексті. Лінгвальні регулятори диференційовано на полікодові та поліканальні. Полікодові одиниці проаналізовано як такі, що інкорпують значний обсяг змісту й використовуються для зображення виразного й неординарного фрагмента картини світу. Поліканальні регулятори здатні відкривати різні канали перцепції (візуальний, акустичний, смаковий, нюховий, тактильний), сприяючи кращому осягненню інформації. У ролі останніх постають різні тропи, стилістичні фігури і прийоми.

Змодельовані автором значеннєві плани змісту об'єктивують різнорівневі регулятори (фонетичні, лексичні, фразеологічні, морфологічні та синтаксичні). Фонетичні регулятори (фонетичні фігури) легко викликають асоціації, спогади й уявлення, підтримуючи успішну комунікацію автора з читачем. Лексичні регулятори, з-поміж яких активні і полікодові, і поліканальні, потребують прагматичного осмислення (як намір мовця, його спосіб аргументації та переконання читацької аудиторії). Фразеологічні та словотвірні регулятори генерують емоційне напруження, активізуючи мислення читача. Синтаксичні регулятори налагоджують живий контакт із зацікавленим читачем. Найбільшою спорадичністю серед аналізованих регуляторів вирізняються морфологічні, які допомагають уникнути монотонності тексту.

Розгортаючи художній текст та його тему, регулятори виявляють різну регуляторну дію. Одні з них – локалізовані – діють у межах одного текстового фрагмента й допомагають правильно сприйняти його зміст. Інші – домінантні – функціонують на тлі всього контексту, визначають лейтмотив художнього твору, спонукають реципієнта до глибокого осмислення всього змісту. Домінантні регулятори традиційно фіксуються в назві та епіграфі.

Регуляторні засоби, зорієнтовані на полегшення сприймання, помітні на поверхневому рівні художнього тексту, тобто вони експліцитні. «Зразковий» читач декодує імпліцитні регулятори на глибинному рівні тексту.

У конкретному тексті регуляторність виявляє комплексний інтегральний характер, водночас завжди переважають регуляторні засоби певного різновиду, що дає змогу зафіксувати домінанту регуляторності.

Ключові слова: художній текст, регуляторність тексту, сприйняття тексту, регулятор.

Постановка проблеми. Домінантними проблемами сучасної комунікативної лінгвістики є сприйняття різних типів текстів та пошук тих текстових одиниць, які забезпечують конструктивний двобічний зв'язок між адресантом та реципієнтом повідомлення. Регуляторність тексту, тобто його спрямованість на правильне декодування інформації адресатом, організовується регуляторами – найпростішими для перцепції

багатоканальними сигналами маркування змісту. Вони можуть активізувати всі види зовнішніх відчуттів людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цілеспрямованому вивченню регуляторів у комунікативній лінгвістиці передувало тривале студіювання експресивних засобів мови. Чи не найпершим, хто звернув увагу на лексичні прийоми мовної експресії, зокрема на метафору, метонімію, порівняння та інші тропи, був Ш. Баллі [1]. Поступово вчені довели, що високий експресивний потенціал можуть мати мовні одиниці різних рівнів: фонетичного (В. Вашенко, І. Чередниченко, Л. Українець та ін.), фразеологічного (О. Коваль, О. Скиба, А. Савенко та ін.), словотвірного (К. Городенська, О. Шевчук, К. Ленець та ін.), граматичного (Б. Томашевський, В. Виноградов, І. Білодід та ін.). Використання експресивних елементів тексту дослідники стали асоціювати з «повідомлюваною значущістю» [2, с. 125] для адресата окремих фрагментів тексту. Пізніше з'явилася теорія регуляторності тексту [3; 4], окреме місце в ній було відведено регуляторам, проте питання їх текстового статусу, класифікаційних параметрів, лінгвальної/паралінгвальної репрезентації тільки-но починають розв'язуватися.

Мета статті – описати різнорівневі лінгвальні регуляторні засоби, що об'єктивують змодельовані письменником значеннєві плани художнього тексту.

Виклад основного матеріалу. Лінгвальні регулятори можна диференціювати на полікодові та поліканальні.

Полікодові регулятори є специфічними узуальними одиницями зі складним інформаційним кодом. Так, наприклад, біблеїзм є результатом взаємодії трьох семіотичних систем: «мови, яка моделює форму цієї одиниці, релігії, що наповнює її «прихованими» смислами, і національної культури, яка надає <...> національно зумовленого значення» [5, с. 84]. Крім того, біблеїзм локалізується у творі як прецедентний інтелектуально-емоційний блок, тому «асоціативні зв'язки, що виникають між текстом-джерелом, Біблією та художнім текстом-приймачем, активізують фонові знання читача» [6, с. 6]. Регулятори цього типу інкорпують значний обсяг інформації і виявляють чітку антропоцентричну зорієнтованість, а тому успішно можуть бути використані для навмисного зображення виразного, неординарного, нерегулярного або й аномального фрагмента картини світу.

Поліканальними регуляторами постають зображально-виражальні засоби мови – тропи, стилістичні фігури та стилістичні прийоми. В основі їх – «фантом порядку там, де насправді немає змістової впорядкованості <...>, та фантом безладу там, де очевидна змістова впорядкованість» [7, с. 180]. Нетривіальні способи мововираження письменника сприймаються у зв'язку зі своєю незвичністю як порушення норми й не можуть бути не поміченими. Крім того, вони відкривають для читача додаткові

канали перцепції, як-от акустичні, смакові, тактильні, тобто полегшують осмислення інформації: *Перед поїздом в Україну всіма порами шкіри жадібно всмоктую життєдайні джерельця ввічливості в італійських магазинах і вже задалегідь знаю – на рідній землі продавці й касири накриють мене хвилиною байдужості, неввічливості й неприхованого хамства* (Л. Олендій. *Mia Italia*). Індивідуальна мовотворчість, безперечно, дає поштовх до появи додаткового семантичного простору, «який кожний читач заповнює по-своєму, відповідно збагачуючись позитивними/негативними емоціями й одержуючи естетичне задоволення настільки, наскільки сам до цього готовий» [8, с. 9].

Регулятивність фонетичних засобів базується на тому, що «слово як сигнал сигналів діє на психологію людини не лише своїм змістом, граматичною формою, дериваційною структурою, а і своїм звуковим складом» [9, с. 232], тобто в межах звукового каналу. Існує навіть думка, що «сприйняття інформації на асоціативно-психологічному рівні суттєво залежить від її звукового оформлення» [10, с. 38]. Звуковий комплекс вербальної одиниці, окремі звуки, їх комбінації здатні викликати асоціації, спогади, уявлення та сприяти успішному спілкуванню автора з читачем, якщо ті мають ідентичний лінгвокультурний досвід. Українські художні тексти з огляду на різні фонетичні чинники (врівноваженість голосних і приголосних, фонетичні чергування, використання паралельних морфологічних форм, спрощення, розвинену систему подвійних та побічних наголосів тощо) приваблюють своєю невимушеною системною експресивністю, яка трансформується в регулятивність, якщо їх ефонічні якості заактуалізовані особливим способом. Систему регулятивної інструментовки формування звукових образів, близьких до тих, що сприймаються в реальному житті, репрезентують фонетичні фігури. У сучасній художній прозі переважно заактивізовані нерегулярні звукові повтори, насамперед алітерації, асонанси, анафори, ономатопеї: *Вже вечір, і час прощатися й з тобою, Алкестідо, антигоно, Ариадно, астеніє, Анно Перенно, апатіє, Анабель, алісо, Ауреліє, абераціє, Аляско мила, антуанетто, Аналогіє, астрологіє, Анеміє, любя алергіє, Амаліє Неборака, андромахо, Автономіє, ассуріє, Алгебро, анатасіє, Анестезіє, атрофіє, Амазонко, атмосфєро, Азбуко моя* (Ю. Іздрік. День); *Угу! Кажан на даху! Xi-xi-xi!* – *пирнула весело Аліна. – А мо'ї Карлсон, тільки замість моторчика флюяра. – Гу-гу-гу, – передражнює Аліну Кажан. – Звідки така дурнувата і примітивна іронія в молодій дівчини, яка читає Кафку і пише серйозні полотна?* (Дара Корній. Гонимарник). Привертає увагу читача графон, що може бути концептуально значущим складником художньої інтеракції: *Я купую... пляшка... фляшка для себе, – оголосив Карл Йозеф, – гогіхова гогілка... один* (Ю. Андрухович. Дванадцять обручів).

Найпродуктивніше регулятивний фонд художніх текстів поповнюється лексичними засобами. Номінація денотата відбувається з участю 1) полікодових регуляторів, структурованих на основі лексики, що вирізняється за своїм походженням (іншомовні слова, інтернаціоналізми, екзотизми, варваризми), обмеженою сферою функціонування (терміни, професійні слова, ділова, суспільно-політична, конфесійна лексика, жаргонізми, арготизми, сленг, діалектизми, некодифіковані розмовні вислови, лайливі слова), пасивним ужитком (історизми, архаїзми, неологізми), зорієнтованістю на індивідуалізацію об'єкта (оніми); 2) поліканальних регуляторів, які вибудовуються на тлі

тропів у межах трьох функційних полів: а) подібності (порівняння, метафора, епітет, мейозис, гіпербола, персоніфікація, алегорія, символ), б) суміжності (метонімія, синекдоха, перифраза, евфемізм), в) протилежності (енантіосемія, оксиморон). Оскільки окремі поля тропіки перетинаються, спостерігаємо і гібридну форму регулятивних засобів, як-от метафоричний епітет, порівняльну метафору, метафоричний оксиморон, метафоричний перифраз, синестезійну метафору тощо: *Вона стояла розгублена – тиха, домашня картоплинка, що не мала іншої відради, крім дитини* (Л. Пономаренко. Нехворощ); *Виглядав він втомлено й розпачливо, розпач його був гіркий і якийсь ніжний, інтимний* (С. Жадан. *Anarchy in the Ukr*); *Вона дивилася на себе в дзеркало і думала: «Ну от, і згоріло твоє життя. Пенсіонерка!»* (Л. Пономаренко. Чоловік із конем у білому степу) тощо.

Полікодовий характер фразеологічних регуляторів детермінують відображені в них спостереження людини за довкіллям, що, зі свого боку, рефлексують суспільно-історичні процеси, професійну діяльність, побут, морально-етичні норми, стосунки між людьми тощо. Спільний фразеологічний фонд мовомислення автора й читача дає змогу використовувати стійкі сполучення слів свідомо, апелюючи не лише до предметної інформації, а й до естетичної, яка, «викликаючи напругу почуттів», «активізує мислення людини» [11, с. 12]: *Ти це зарубай собі на носі. Не вічно ж тобі бігати туди-сюди; Хіба Олекса. Зараз у зав'язці. Коли не п'є – золоті руки; Гени не зітреш... Теперішні, як миші, набили вже свої нори по віниця та й оглядаються на котів, а між собою гризуться* (М. Дочинець. Лис).

Регулятивний потенціал словотвірних засобів утілений в узуальних продуктивних моделях суфіксальних і префіксальних слів, складних «семантичних унівєрбатів» [12, с. 137], як-от композитів та юкстапозитів, голофразисних конструкцій, утворених способом лексикалізації синтаксичних одиниць, абрєвіатур: *Недо-місто моє...* (О. Ірванець. Рівне / Ровно); *Хіба може в кінці літа статися горіхонад?* (О. Ульяненко. Серафима); *А що, образилась на його відсутність реакцій я, невже жінка-танк не може сходити в солярій* (Ірена Карпа. 50 хвилин трави); *Янемаючасу – янемаючасу – янемаючасу...* (Г. Вдовиченко. Пів'яблука); *Вони зі Степаном таке між собою зуть ННО – Непізнаний Непотрібний Об'єкт* (В. Амеліна. Дім для Дома).

Із-поміж названих словотвірних регулятивних засобів рівень елементів тексту – спеціальних інформаційних сигналів – найчастіше оформлюють суфікси, які інкорпоруєть позитивну (меліоративну, демінутивну, звеличувальну) чи негативну (пейоративну, аугментативну, принизливу, насмішкувату) конотації. Інші словотвірні засоби, за участі яких вибудовуються інноваційні номінації, уже беруть участь в організації мікроструктур тексту, тобто виявляють себе вже в його макроструктурі.

Оскільки використання засобів морфології зазвичай зумовлене об'єктивними мовними чинниками й не залежить від уподобань мовця, морфологічні регулятори виявляють низький ступінь функціонування. Авторська перевага надається регулятивному потенціалу категорій роду, числа, часу, виду, способу, особи, стану, зокрема й транспозиційним процесам між ними, які дають змогу уникнути структурної одноманітності тексту: *Ці раптові приступи огиди, розумієш, це було так, ніби вона опам'яталася і побачила, що поруч не чоловік, котрого вона любить (любила), а обридливий слизняк, черв абоцо*

(Ю. Іздрік. Острів КРК та інші історії); *Ми зустрілися (б) на березі... Ми (б) відразу впізнали б одне одного, і я (б) насмілюся просити, а ти дозволила (б) мені зняти маленького жучка, котрий заплутався в твоєму волоссі...* (Ю. Іздрік. Подвійний Леон). Регулятивний ефект має також диспропорція частин мови, тобто активне послуговування якоюсь із них, унаслідок чого створюється спеціальне сюжетоведення чи позасюжетне тло: *Щось приноситься з найближчого магазину, а все інше імпровізується і komponується з рештки вечері і ще якихось стратегічних припасів. Переважно робиться цибуля з олією й оцтом, можна ще додати помідорового соку. П'ється, говориться, задується і співається, слухається улюблена музика* (Т. Прохасько. FM Галичина).

Однією з домінант регулятивності художнього прозового тексту є синтаксичні засоби, репрезентовані стилістичними фігурами, що поглиблюють змістову структуру, налагоджують активний, живий контакт із зацікавленим читачем. Їх регулятивний вплив виявляється не стільки через візуальний канал, скільки через почуттєве сприймання на підсвідомому рівні. Регулятивні синтаксичні засоби пов'язані з відхиленням 1) від певних логіко-граматичних норм оформлення синтаксичної конструкції (інверсія, еліпс, безполучниковість): *Каву, себто дві кави <...> принесли дві сестри-по-зброї* (Ю. Іздрік. АМТМ); 2) від певних логіко-змістових норм оформлення синтаксичної конструкції (нагромадження, зіставлення і протиставлення малих і великих мовних одиниць, як-от полісиндетон, тавтологія, плеоназм, ампліфікація, градація, анафора, епіфора, епанора, анадиплоза, паралелізм, хіазм, антитеза тощо): *Міряй старі нафталінові сукні – і розумій, чому ти і не могла бути потрібною тому, хто має якихось -надцять коротких років і пахне одеклонами Карт'є, а ти відшукай на споді дівочої скрині «Быть может» чи «Может быть» і насолоджуйся спогадами про ті часи, коли і ти була в моді, лиш не переноси затхлий шлейф у сьогодні, коли мода інша* (М. Матіос. Чотири пори життя). У художній прозі синтаксичні регулятивні засоби є важливими інформативними доповнювальними складниками до розлогої лінгвальної побудови тексту. З їх допомогою письменник розв'язує своє надважливе естетичне завдання – досягнення гармонії всіх частин твору, дбає, щоб у ньому нічого не траплялося зайвого, а все використане відповідало авторському задуму.

Розгортаючи художній текст та його тему, аналізовані різні рівні регулятиви виявляють неоднаковий регулятивний вплив. Одні з них діють тільки в межах текстового фрагмента, тому їх слід номінувати локалізованими. Локалізовані регулятиви не детермінують основної теми, а лише сприяють її розвитку. Інші регулятиви функціонують на тлі всього контексту, визначають лейтмотив художнього твору, спонукають реципієнта до глибокого осмислення всього змісту, тому їх варто вважати домінантними. Домінантність регулятиви чітко простежується за умови її локалізації в композиційно значущих сегментах твору, як-от у заголовку: О. Ульяненко «Знак Саваофа», «Квіти Содому», «Пророк», І. Римарук «Сльоза Богородиці», О. Забужко «Книга Буття, глава четверта», Л. Пастушенко «Судний день Пілата, прокуратора Іудеї», Ірена Карпа «Сни Ієрихона», Г. Пагутяк «Гірчичне зерно», В. Войтенко «П'ята євангелія», В. Лис «Соло для Соломії», у структурі епіграфа: *Що таке життя ваше? Пара, яка з'являється на хвилю, а потім зникає* (В. Лис. Століття Якова); *Вода аж по душу мене*

обгорнула (М. Дочинець. Горянин). У першому разі назва презентує текст і водночас є межею завершеності змісту, тому регулятиви в її складі виконують не стільки інформативну, скільки інформативно-сигнальну функцію, готуючи реципієнта до відшукування підтексту в художньому повідомленні та до правильного сприйняття авторської інтенції. У другому разі регулятивність полягає в «налаштуванні на рецепцію художньої оповіді» й «прогнозуванні ймовірного розвитку тематичної, сюжетної чи концептуальної лінії сприйманого твору» [13, с. 8].

Регулятивні засоби виструктуровуються так, що стають помітними вже на поверхневому рівні художнього тексту й легко сприяють інтерпретації змісту. Отже, регулятиви мають експліцитний статус. Водночас для «зразкового» читача письменник готує глибинний рівень тексту, імпліцитними регулятивами. Їх імпліцитність детермінована змістовими лакунами – аномаліями, спричиненими порушеннями мовних чи мовленнєвих норм, що успішно зреалізовано в поліканальних регулятивах. Імпліцитні регулятивні засоби виявляють у мовній тканині тексту стилістичне напруження, породжують проблемну ситуацію, а це сприяє трансляванню оцінної та емоційної інформації. Імпліцитні регулятивні засоби з погляду автора й імпліцитні регулятивні засоби з погляду читача можуть не збігатися з огляду на дві причини: 1) запланований письменником їх регулятивний ефект може бути не досягнутий; 2) досягнутий регулятивний ефект може бути не запланований адресантом.

Висновки. Регулятивність тексту забезпечується полікодними і поліканальними, локалізованими і домінантними, експліцитними й імпліцитними різнорівневими регулятивами (фонетичними, лексичними, фразеологічними, словотвірними, морфологічними й синтаксичними).

Можна припустити, що в конкретному тексті регулятивність найчастіше має комплексний інтегральний характер, водночас переважають регулятивні засоби одного різновиду, що дає змогу зафіксувати домінанту регулятивності. Зі сказаного випливає, що перспективами дослідження може бути вивчення домінант регулятивності в художніх текстах різних типів.

Література:

1. Bally Ch. Mechanizm ekspresywności językowej. *Stylistyka Bally'ego. Wybór tekstów*. Warszawa: Państwowe Wyd-wo Naukowe, 1966. S. 110–149.
2. Шаховский В.И. Коммуникативно-прагматический аспект экспрессивности. *Филологическая герменевтика и общая стилистика: сборник научных трудов*. Тверь: ТГПИИЯ, 1992. С. 125–133.
3. Болотнова Н.С. О связи теории регулятивности текста с прагматикой. *Вестник Томского гос. пед. ун-та*. 2008. № 2 (3). С. 24–30.
4. Галаур С.П. Регулятивність художнього тексту: функція, категорія, стратегія, теорія. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2017. Вип. 30 (1). С. 118–121.
5. Решетняк О.О. До питання семантичної трансформації біблійних історій із топонімом ВАВИЛОН. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. 2013. Вип. 13. С. 82–90.
6. Черкас Н.В. Мовно-стилістичні засоби відображення біблійних мотивів у повієнному американському романі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Львів, 2004. 20 с.
7. Клюев Е.В. Риторика: Инвенция. Диспозиция. Элокуция: учеб. пособие. Москва: ПРИОР, 2005. 270 с.
8. Бабелюк О.А. Стилістичні засоби і прийоми крізь призму лінгво-синергетики. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету (Серія: Філологія)*. 2011. Випуск 14, № 1. С. 7–17.

9. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії. Київ: Вища школа, 1984. 168 с.
10. Гливінська Л. Звукосимволізм: «за» і «проти». *Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2008. № 18. С. 37–40.
11. Чабаненко В.А. Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови. *Мовознавство*. 1984. № 2. С. 11–18.
12. Мельник С.М. Словотвірні особливості неологізмів у сучасній постмодерністській прозі. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2010. Вип. 23. С. 136–140.
13. Берестова А.А. Функційна інтерпретація прецедентних релігійних феноменів у художньому дискурсі (на матеріалі української художньої прози кінця XX – початку XXI століття). *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2016. IV(20), Issue : 85. С. 7–11.

Halaur S. Lingual regulativity units of the literary text

Summary. The article is devoted to the description of lingual regulativity units as elementary and at the same time multifunctional signals of an information marking in the modern literary text. Lingual regulativity units are differentiated into the multicode and multichannel ones. Multicode units are analyzed as ones that incorporate a significant amount of the content and are used to depict an expressive, extraordinary fragment of the picture of the world. Multichannel regulativity units can open different channels of perception, e. g. visual, acoustic, gustatory, olfactory, tactile, and promote a better understanding of information. There are various tropes, stylistic figures and techniques that play the role of multichannel regulativity units.

Modeled by the author, the semantic plans of the content objectify multilevel regulativity units such as phonetic, lexical,

phraseological, morphological and syntactic ones. The phonetic regulativity units (phonetic figures) evoke easy associations, memories and ideas and support the successful communication of the author with the reader. The lexical regulativity units, among which the multicode and multichannel ones are both active, require pragmatic understanding as the intention of the speaker, his way of argumentation and persuasion the readership. The phraseological and word-forming regulativity units generate the emotional tension and activate in this manner the reader's thinking. The syntactic regulativity units establish live contact with the interested reader. The most sporadic analyzed regulativity units are morphological ones, which usually help to avoid monotony of the text.

Developing the literary text and its theme, regulativity units show different regulativity effects. Some of them (localized) operate within a single text fragment and help to correctly perceive its content. Others (dominant) function on the background of the whole context, determine the leitmotif of the fiction, encourage the recipient to a deep understanding the whole content. Dominant regulativity units are traditionally used in the title and epigraph.

Focused on facilitating perception, regulativity units are usually visible at the superficial level of the literary text, so they are explicit. The «exemplary» reader decodes epy implicit regulativity units at the deep level of the text.

In a particular text, regulativity reveals at the same time a complex integral character, but the certain kind of regulativity units prevail, and that makes possible to trace the dominance of regulativity.

Key words: literary text, text regulativity, text perception, regulativity unit.